

JEANINE DE VRIES

Het rupsen huis

1710. De passie van een
ambitieuze vrouw dwingt haar
over de woeste Zuiderzee

ROMAN | MOZAIËK

1

De kaag danst op de golven van de Zuiderzee. De zeilen klap-
peren, de mast kraakt en de strakgespannen touwen fluiten. Ze
zit rechtop in het klamme stro en bij elke schommeling van het
schip keert haar maag zich om. Het lijkt of er een steen op haar
borst ligt. Om haar heen is het donker, er valt alleen wat zacht
licht door het trapgat. Voorzichtig gaat ze staan, zoekt steun bij
de wand. Ze stikt als ze hier nog langer blijft. Waar is die rottige
ladder gebleven? Het schaarse licht wijst haar de weg, maar dan
raakt haar voet iets vlezigs, ze hoort een schreeuw, en voor ze
haar evenwicht anders kan verdelen, helt het schip weer over.
Ze valt op een andere reiziger en klapt met haar hoofd tegen
de houten vloer. Iemand pakt haar bij haar enkel, ze trapt met
haar andere been. Weer een schreeuw, de hand laat haar los.
Zo snel als ze kan, kruipt ze terug naar haar plek, naast Leib.
Splinters dringen in haar knieën en haar hoofd bonkt. Een stem
achtervolgt haar: ‘Welk hondsvot wil er midden in de nacht naar
boven? Blijf op je eigen plek!’

Snel gaat ze liggen.

‘Wat doe je?’ sist Leib.

Jael zwijgt. De man blijft schreeuwen: ‘Wie deed dat? Dat
stuk schorem trapte keihard tegen mijn arm!’

‘Ach man, houd toch je muil!’ Dan is alleen het gekraak van
het hout en het fluiten van de wind nog te horen. In het zachte

licht bij het trapgat ziet ze een paar voeten verschijnen. Een van de twee knechten komt naar beneden.

‘Wat is dat hier allemaal?’ vraagt hij. Zijn tongval is vreemd. De woorden liggen voor in zijn mond en schieten als kogels naar buiten. Hij hangt een lantaarn aan een haak aan de wand, maar pakt hem weer als hij te veel schommelt. Snel sluit ze haar ogen en doet of ze slaapt. Verontwaardigd klinkt het antwoord van de schreeuwer: ‘Iemand gaf me een schop. Volgens mij is mijn arm gebroken.’

‘Blijf op je plek en houd je waffel,’ bijt de knecht hem toe.

Ze gluurt door de spleetjes van haar ogen. Het licht dwaalt door de kleine ruimte en het duurt even voor ze beseft dat de knecht nagaat of de tonnen en vaten nog goed vastzitten. Even later hoort ze het geluid van zijn voetstappen op de ladder. Voorzichtig betast ze de pijnlijk kloppende plek op haar hoofd.

‘Leib!’ Ze port hem in zijn zij.

Hij komt overeind en verheft zijn stem: ‘Ga toch slapen.’

Ze balt haar vuisten, maar voor ze kan reageren, helt het beurtschip weer over. Leib rolt tegen haar aan waardoor ze tegen de ton achter haar gedrukt wordt. Ze hapt naar adem. Met twee handen probeert ze hem van zich af te duwen en als de kaag weer terug zwaait, is zijn gewicht weg. Hij trekt de deken over zich heen en mompelt: ‘A gute nakht.’

Een goede nacht? Boos draait ze haar rug naar hem toe. Kon ze maar zwemmen, dan was ze allang overboord gesprongen.

Kisten en tonnen staan vastgebonden in het ruim en zij ligt er als koopwaar tussen. Elke keer als het schip een duik neemt, is ze bang dat een ton losschiet en haar verplettert. Hoe had ze kunnen denken dat het een goed idee was om mee te gaan? Onrustig draait ze zich op haar andere zij, maar haar lichaam voelt beurs en ze gaat weer anders liggen. Bijna raakt haar hoofd

een ton. Zacht prevelt ze een gebed tot de Eeuwige of het snel voorbij mag zijn. En of ze dan snel weer terug kan.

Ze kijkt naar de donkere contouren van Leib. Hij denkt nog steeds dat ze met hem meegaat om in Friesland te blijven, maar zodra het kan, zal zij terugkeren. Niet alleen om weer voor Sibylla aan het werk te gaan, maar ook voor de *sjoel*¹, het leerhuis, het *mikwe* en de eigen begraafplaats, alles wat ze nodig heeft. In heel Friesland is geen sjoel te bekennen en het leven buiten Mokum, in de *mediene*, is onzeker, dat weet iedereen.

Haar hoofdpijn wordt erger. Het is Leibs schuld dat ze hier als een stel *sjiemien* in het stinkende ruim liggen. Twee dagen voor hun vertrek was er hard op de deur geklopt. Ze dacht even dat er brand was uitgebroken. Toen ze open had gedaan, stond er een man in het zwartlakense pak van de gereformeerden voor de deur. Onder zijn jas droeg hij een blouse waarvan de mouwen uitliepen in stroken kant die langs zijn handen vielen. Hij streelde zijn korte blonde baard en ze had de indruk gekregen dat hij zijn vele ringen met fonkelende stenen onder de aandacht wilde brengen. Ze kende hem ergens van, maar wist niet waarvan. ‘Ik zoek de man des huizes.’ Zijn toon was gebiedend.

Ze had gezegd dat hij niet thuis was. De man had wantrouwend langs haar heen gekeken en toen ze de deur dicht wilde doen, hield hij hem tegen. ‘Zeg hem dat ik langs ben geweest.’

Dat had ze gedaan, ook al stond die man haar niet aan. Leib wilde precies weten hoe hij eruitzag en in zijn donkere ogen was een gejaagde blik verschenen. Die avond was hij zelf niet thuis en hij had haar verboden de deur open te doen als er weer aangeklopt werd. Op de *sjabbes* daarna, toen de dag verbleekte, waren ze op de kaag gestapt. Ze had nog tijd gehad om even

1 Achter in dit boek is een woordenlijst opgenomen.

langs de werkplaats van Sibylla te gaan en toen Sibylla had aangedrongen om met Leib mee te gaan zodat ze wat zaken voor haar kon regelen, was ze overstag gegaan. Sibylla had haar de opgezette salamander meegegeven, met een brief aan de hoogleraar, en de opdracht om de rups van een bepaalde mot te vinden. Toen ze weer thuiskwam, stond Leib al klaar om te vertrekken.

Nog maar een paar uur geleden heeft ze bij het laatste daglicht afscheid genomen van haar dochters, maar het lijkt al veel langer. Vanaf het eiland Rapenburg, waar haar oudste woont, waren ze langs het West-Indisch Pakhuis gelopen. Demonstratief had ze op de schoongeboende kasseien gespuwd, maar Leib had het genegeerd. Langs het water gingen ze, over het Nieuwe Waalseiland met de grotere huizen van de welgestelden. Na nog een ophaalbrug had ze de dikke ronde muren van de Schreierstoren gezien. Volgens de overlevering namen hier de vrouwen huilend afscheid als hun mannen de zee op gingen.

Haar kinderen waren achtergebleven toen ze, achter Leib aan, de lange valbrug op stapte naar de Nieuwe Stadsherberg, die op palen in het klotsende, donkere water van het IJ staat. Het zweet was haar uitgebroken bij het zien van het water onder haar. Het leek of de brug elk moment kon bezwijken en de gretige armen van het water haar zouden grijpen en naar beneden zouden trekken. De zee neemt vaker wat haar niet toebehoort. Eigenlijk had ze toen meteen rechtsomkeert moeten maken, maar in plaats van terug te rennen naar het vasteland, was ze in de kaag gestapt. Haarscherp ziet ze haar dochters, kleindochter en zus voor zich, aan de overkant van de valbrug: Hinda in het midden, met de kleine, roodharige Aliza op haar arm. Aan de ene kant staat Tamar, haar jongste dochter en aan de andere kant staat de oude Hadassa, haar zus. Vanaf de herberg

waren ze het IJ op gezeild en ze had naar hen gekeken tot haar ogen traanden. Ze voeren langs het galgenveld van Volewijck en in de wind bungelden de vergane lichamen. De zon ging ongenaakbaar onder.

Grijs daglicht sijpelt door het trapgat. De man die had beweerd dat zijn arm gebroken was, klimt handig naar boven. Haar hoofd doet nog pijn van de klap en haar ogen voelen dik. Ze heeft nauwelijks geslapen en zou zo in tranen kunnen uitbarsten. Gisteren was het vijftien jaar geleden dat ze hem gevonden hadden en voor haar geestesoog spelen de gebeurtenissen zich steeds opnieuw af.

Het schip schommelt niet meer zo wild en het geraas van de regen is ook verdwenen. Naast zich hoort ze Leibs maag knorren. Ze gluurt naar hem door haar wimpers. Hij komt overeind, met zijn ene hand houdt hij zijn keppeltje op de plek en met de andere klopt hij het stro van zich af. Er blijft een sprietje in zijn korte baard hangen. Normaal zou ze hem daarop wijzen, maar nu slikt ze haar woorden in. Hij kijkt om zich heen en keert zich naar wat hij denkt dat het oosten is. Dan knoopt hij de gebedsriemen om zijn hoofd en armen en trekt zijn mantel over zijn gezicht. Zijn lichaam wiegt heen en weer als hij zacht de Eeuwige aanbidt en bijna raakt hij de kisten naast hem. Angstig kijkt ze om zich heen, maar de enige passagier die nog in het ruim is, lijkt te slapen. De rabbijn had Leib geadviseerd om in de mediene niet te koop te lopen met hun gebruiken en rituelen, en dus heeft Leib een stuk van zijn baard afgeknipt en zijn lange, zwarte jas verruild voor een bruine, wollen jas. Vreselijk vindt ze het. Als je niet beter weet, zou je denken dat hij gereformeerd is.

Als hij zijn gebeden heeft opgezegd, zegt hij: ‘Ze hebben boven vast een stuk brood.’

Hij doet net of er niets aan de hand is, alsof het gebruikelijk is dat ze als twee arme sloebers de nacht hebben doorgebracht in het ruim van een schip terwijl achterin slaapbanken zijn voor reizigers.

‘Kom,’ maant Leib. Hij heeft zijn keppeltje verstopt onder een hoed met brede rand, zoals een groot deel van de mannen draagt.

Traag komt ze overeind. Ze voelt aan de deksel van het valies. Er zit geen beweging in.

Hij ziet het. ‘Schiet eens op, of wil je dat ding mee naar boven slepen?’

Het liefst blijft ze dicht bij het valies. De houten doos met de opgezette salamander die ze bij een hoogleraar met een Franse achternaam in Franeker moet afgeven is het kostbaarst. De reispapieren die Sibylla heeft opgesteld zodat ze alleen terug kan reizen als ze Leib niet meteen meekrijgt, heeft ze diep weggestopt. Dan zijn er nog haar schetsen, een net en een kleine schep waar ze zuinig op is. Ze ontwijkt Leibs onderzoekende blik als hij haar laat voorgaan op de ladder. Hij reikt haar zijn hand, maar Jael weert hem af en klimt snel naar boven.

2

In de kajuit is grof roggebrood met een dikke laag boter. Ook al heeft ze de avond ervoor nauwelijks gegeten, geen haar op haar hoofd overweegt iets te eten dat niet koosjer is. Leib eet alsof het is toegestaan en ze voelt weerzin als ze naar zijn malende kaken kijkt. Blijkbaar merkt hij het, want hij buigt zich naar haar toe en fluistert: ‘In Franeker kunnen we ook niet eten volgens het *kasjres*, je kunt er beter maar vast aan wennen.’

Ze perst haar lippen op elkaar en vouwt haar armen voor haar borst. Als de zeemaat haar een stuk roggebrood aanreikt, schudt ze haar hoofd. Weer Leibs stem in haar oor: ‘Ik heb met de rabbijn overlegd, dat weet je.’

‘Ik heb gewoon geen honger,’ snibt ze.

‘Nou, dat komt vanzelf wel,’ zegt hij eigenwijs en hij neemt een grote hap. Aan zijn snor blijven bolletjes boter hangen.

Als ze klaar zijn met eten praat hij met een reiziger naast hem, maar ze kan hen niet verstaan. Leib zit met zijn rug tegen de wand van de kajuit, zijn enkels gekruist. Het lijkt wel alsof hij meer ontspannen wordt naarmate ze verder van Mokum drijven. Ze wrijft over haar slapen. De bonkende hoofdpijn is terug.

Er zijn in totaal acht passagiers en de lichaamsgeuren zijn verstikkend. *Gojiem* lijken water te verafschuwen. De gereformeerden gaan prat op een reine ziel, maar hun lichamen wassen ze zelden. Ze heeft gehoord dat ze geloven dat een laag vuil

hen beschermt tegen ziektes en dat ze hun ondergoed hooguit eens per maand verwisselen. Ze huivert.

De lucht in de kombuis is grijs van de rook die opstijgt van de pijpen. Ook Leib stopt een pluk tabak in zijn pijp en steekt hem aan. Vlug plukt ze het strootje uit zijn baard. Ze wil niet dat anderen kunnen zien dat ze in het ruim geslapen hebben. Nauwkeurig bekijkt ze of ze al het stro wel van haar rokken heeft afgeveegd. Als ze ziet dat er nog een spriet op een van Leibs kousen zit, reikt ze iets naar voren en veegt hem onopvallend weg.

Ze schuift iets opzij als een van de reizigers dichterbij haar komt zitten. De rand van zijn hoed stoot tegen haar hoofd. ‘Neem me niet kwalijk, mevrouw,’ zegt hij en neemt met een knikje zijn hoed af en legt hem op zijn schoot. Volgens de laatste mode heeft de hoed een brede rand, aan een kant omgeslagen. De lichte haren van zijn pruik zijn platgedrukt. Jael mompelt een antwoord en bestudeert hem vanuit haar ooghoek. In de rimpels van zijn hals zit samengekoekt vuil. De tabaksdoos die hij voor zich op de smalle tafel zet, lijkt van zilver. Op de rand van de deksel zijn bloemen gegraveerd. Hij heeft vast de nacht op een van de slaapbanken doorgebracht. Hij drukt de tabak in zijn pijp en zijn arm raakt die van haar. Dan kijkt hij van Leib naar haar en weer terug. ‘Had ik mij al aan u voorgesteld?’ Hij noemt zijn naam en vertelt dat hij geregeld de beurs in Amsterdam bezoekt.

‘Leonardus, zetter in Franeker,’ antwoordt Leib.

De man kijkt nieuwsgierig naar haar, maar voor zij kan reageren, vervolgt Leib snel: ‘Dit is mijn vrouw, Dirkje.’

Dirkje, zo heet ze ook in de werkplaats van Sibylla. Dat is haar naam buiten de joodse gemeenschap. Vroeger, toen ze haar vader hielp met het slijpen van diamanten, noemde hij haar ook altijd Dirkje in het bijzijn van niet-joodse afnemers.

De man draait zich naar de veerschipper. ‘Wanneer verwacht u dat we aankomen in Harlingen?’

‘Als de wind zo blijft, voor het middaguur,’ antwoordt de schipper met volle mond.

Ze zucht als ze beseft dat ze nog een paar uur op dit schip vastzit. Bij goed weer zouden ze vroeg in de ochtend de haven al hebben bereikt.

Zodra ze de kans krijgt, gaat ze het dek op, de benauwde ruimte uit. Het dek is nog nat van de afgelopen nacht. Krampachtig grijpt ze zich vast aan de touwen en planken die ze tegenkomt. Grijs wolkenlierten drijven snel langs de hemel, alsof ze haast hebben om weg te komen. De waterige zon geeft nauwelijks warmte. Boven haar hoofd klapperen de zeilen en af en toe klinkt het geschreeuw van de bemanning. Een paar krijssende meeuwen volgen het schip in het kielzog. De golven hebben schuimende koppen en de kou in de lucht vertelt dat de zomer op zijn einde loopt. Amsterdam is verdwenen achter de horizon.

Als ze weer terug wil gaan naar de kombuis stuit ze op de schipper. Hij trekt zijn muts over zijn oren en vraagt kauwend: ‘U bent op weg naar de Academie, toch?’

Ze knikt stuurs.

‘Daar komt allerlei volk op af, maar niet veel mensen zoals u.’

Joden, bedoelt hij zeker. Leib had voorzichtiger moeten zijn. ‘Ze drukken daar ook Hebreeuwse teksten,’ antwoordt ze stuurs.

De schipper spuwt een fluim pruimtabak langs haar heen het water in. Het schip helt over. Met beide handen grijpt ze een touw vast. Als hij grijnst, ziet ze dat de paar tanden die hij nog heeft bruin gevlekt zijn. Ze moet zorgen dat ze weer binnen is voor Leib zich afvraagt wat ze hier alleen met die schipper doet. Dan valt haar iets in. ‘Wanneer vaart u weer terug naar Amsterdam?’

Hij is meer dan een kop groter dan Leib en ze moet haar hoofd in haar nek leggen om hem aan te kunnen kijken. Ze had gehoord dat het door de vruchtbare, vette kleigrond in het noorden komt dat het Friese volk zo fors is. De schipper harkt met zijn eeltige vingers door zijn baard, hij hoeft zich nergens aan vast te houden om te blijven staan. ‘Morgenochtend, zes uur.’

Dat is te snel. ‘Hoe vaak gaat het beurtveer?’

‘Zondag, woensdag en vrijdag.’

Ze aarzelt even, vraagt dan: ‘Wilt u voor het veer van woensdag een plek voor mij vrijhouden?’ Dan heeft ze tijd genoeg om te doen wat ze moet doen.

Hij fronst zijn wenkbrauwen en neemt haar nauwkeurig op. De rimpels in zijn gezicht worden diepe vouwen. Het ontgaat haar niet dat er een fonkeling in zijn helblauwe ogen verschijnt, net als bij de koopmannen van Mokum als ze winst ruiken. ‘Als u mij vooruitbetaalt, houd ik twee plaatsen vrij. U moet zich een uur voor vertrek melden, anders zijn de plaatsen voor een ander.’

Hij denkt dat ze samen terugkeren. ‘Hoeveel?’

‘Voor twee plekken in het ruim?’

Geen denken aan dat ze weer in dat ruim gaat liggen. ‘Wat kosten twee plekken in de eerste klas?’

‘Drie guldens en tien stuivers.’

Ze schrikt van het bedrag en stamelt: ‘Kan het ook voor minder?’

‘Voor de andere plekken betaal je minder. Twee plekken in het ruim kosten twee guldens en twee schellingen.’

‘Ik bied twee guldens voor twee plekken.’

De schipper draait zich om en loopt richting een zeemaat. ‘Graag of niet,’ roept hij boven de klapperende zeilen uit.

Haar gedachten gaan razendsnel. Twee guldens en twee schellingen voor een plek in het ruim vindt ze duur, maar er staat

veel op het spel en voor ze zich kan inhouden, roept ze hem na: 'Ik doe het!'

De schipper kijkt over zijn schouder en steekt zijn duim op. 'Betaal de helft voor je van boord gaat. We vertrekken woensdagochtend vroeg vanuit Harlingen.'

Haastig schuifelt ze naar de kajuit. Het bedrag zal een flink gat slaan in haar spaargeld.

Om de kleine tafel zitten Leib en drie andere reizigers te kaarten. Ze schuift in de bank, pakt het beduimelde boek dat Leib daar heeft laten liggen, probeert zich af te sluiten van de harde stemmen van de kaartspelers. Ze snelt langs de regels. Het is het reisverhaal van Willem IJsbrandtsz. Bontekoe, een kapitein op een VOC-schip die eerst als slaaf wordt verkocht, dan weer wordt vrijgekocht en vervolgens een scheepsbrand overleeft. De man met de kostbare snuifdoos gaat zo in het spel op dat hij vergeet zijn kroes vast te houden. Als de kaag overheelt, glijdt de pul naar de rand van de tafel. Zonder nadenken wil ze hem opvangen, maar de man is haar voor. Hun vingers raken elkaar. 'Neemt u mij niet kwalijk, mevrouw.'

Ze verstopt haar handen in haar rokken en knikt stuurs. Het zweet breekt haar uit. Nadat de man een grote slok heeft genomen en zijn kin afveegt met zijn mouw, zegt hij: 'Ik blijf u maar mijn excuses aanbieden. Wilt u anders met ons meedoen?'

Hoffelijk schuift hij opzij, maar ze schudt haar hoofd en zegt stijfjes: 'Nee, dank u wel.'

Haar vingers tintelen. Ze heeft de hand van een *goj* aangeraakt, een man nog wel! Ze leunt naar achter, met haar hoofd tegen de wand. De geur van de kool die wordt gekookt dringt haar neus binnen en haar maag begint te protesteren. Ze moet hier weg, stoot Leib aan. 'Mag ik de sleutel van het valies?'

Snel klautert ze de ladder naar het ruim af. Als ze in haar valies wroet naar het geld, ziet ze haar map met schetsen en studies. Ze klapt hem open. Bovenop ligt een schets met een rups, pop en vlinder die ze in de haast van het naderende vertrek heeft overgetrokken uit het studieboek van Sibylla. Het is de rups van de mot die ze mee wil nemen naar huis. Het was de eerste rups die Sibylla had gevonden nadat ze naar Wieuwerd was vertrokken, ook in Friesland. Hij is harig en zwart gespikkeld en volgens Sibylla zijn ze vooral te vinden op abrikozen, kersen en pruimen. In het valies zitten ook een paar houten doosjes waarin ze de rupsen mee terug kan nemen. Ze moet de mot vinden en naar Mokum brengen, misschien krijgt ze dan meer taken in de werkplaats. Nu zeeft ze het water, mengt de verf tot Sibylla tevreden is over de kleur, ze spant het perkament en maakt het vochtig zodat het beschilderd kan worden. Laatst mocht ze voor het eerst een eerste verflaag aanbrengen maar ze weet dat ze meer wil. Ze kan zich een leven zonder het Rupsenhuis niet meer voorstellen.

Leibs voeten verschijnen op de trap. Snel klapt ze de map dicht en stopt hem terug in het valies. Hij houdt zich vast aan een balk. ‘Je hebt die tekeningetjes toch niet meegenomen?’ Zijn stem druipt van afkeuring.

Ze antwoordt niet.

Hij komt verder naar beneden. ‘In Franeker heb je die niet nodig. Ik dacht dat ik daar duidelijk over was geweest.’

Daar was hij zeker duidelijk over geweest. Ze heeft heel wat schetsen naar Sibylla gebracht, die beloofde ze voor haar te bewaren, maar sommige moesten echt mee, anders kan ze niet verder.

Mopperend vervolgt hij: ‘Het kost te veel geld, papier, penselen, pigment. Je kunt je tijd wel beter besteden.’

‘Nog even en dan zijn we in Harlingen.’ Hij probeert duide-

lijk een andere toon aan te slaan.

Ze pakt het brood dat ze uit Mokum heeft meegenomen, rolt het uit het doek, breekt er een stuk af en kauwt erop zonder het te proeven. ‘De schipper weet al dat we joden zijn, je moet voorzichtig zijn.’

‘Die schipper komt niet in Franeker,’ antwoordt Leib kort.

‘Die schipper misschien niet, maar hij babbelt met de zeemaat en met de knecht en die babbelen weer met de passagiers en zij kletsen met Jan en alleman, zo gaat het toch?’ Hij knijpt zijn ogen iets dicht. Snel gaat ze verder: ‘Heb je niet gehoord dat de magistraat van Groningen mensen zoals wij weg wil hebben?’

‘Franeker is Groningen niet. Ze hebben mij daar nodig,’ zegt hij kort. Hij pakt de zijkant van de ladder vast om weer naar boven te klimmen.

‘Wie was die kerel in dat zwartlakense pak die bij ons voor de deur stond?’

Hij laat de trap los en sist: ‘We hebben het geld nodig. Francois Halma betaalt een beter weekloon dan ik in Amsterdam bij welke drukkerij ook kan krijgen.’

‘Wie was die man?’

Met een paar stappen is hij bij haar. Zijn ogen vonken als de tondeldoos en zijn lippen worden een dunne streep. Ze deinst naar achter en waagt nog te vragen: ‘Waarom moesten we zo ineens vertrekken?’

Hij pakt haar kin en draait haar hoofd ruw naar hem toe. ‘Houd op over die man!’

Ze kan nu beter zwijgen.

‘Begrepen?’

Ze knikt.

Dan klimt hij het ruim uit. Zodra zijn voeten zijn verdwenen haalt ze de map weer tevoorschijn. Even blijft ze stil zitten en wrijft over haar kin. Met trillende vingers bladert ze door de

papieren en kijkt naar een schets in zwart krijt. Ze probeert de brok in haar keel weg te slikken en bergt de map weer op. Snel zoekt ze de kleine zak met geld en telt de stuivers, duiten en penningen.

Ze rommelt verder tussen de spullen. Ze had de reispapieren die ze van Sibylla had meegekregen toch naast de doosjes gestopt? Ze haalt ze uit haar valies. Daar had de brief moeten zitten.

3

Alle reizigers hebben zich op het dek van het beurtschip verzameld. De haven van Harlingen is in zicht. Hij is klein vergeleken met die van Mokum. Ze grijpt zich vast aan de bank onder zich. De reispapieren waarmee ze naar huis kan varen, waren nergens te bekennen. Pas toen ze het hele valies had doorzocht, had ze zich herinnerd dat ze de brief in de zak van haar schort had gedaan. Voor vertrek was Leib steeds in haar buurt gebleven, ongedurig en snel geïrriteerd omdat hij op tijd bij het beurtschip wilde zijn. Hij had gegromd dat ze die schort af moest doen, dat ze niet zo bij het schip kon aankomen. Voor ze de deur achter zich had dichtgetrokken, had ze zonder nadenken de schort over de stoel gegooid. Hoe had ze zo stom kunnen zijn? Zonder papieren kan ze als vrouw alleen niet reizen. Elk jaar werd ze ingehaald door het vreselijke van vijftien jaar geleden. En deze keer was het net zo'n prachtige nazomerdag geweest als toen. Ze kan wel janken. Nu moet ze Leib overtuigen om met haar mee terug te gaan.

Om haar heen klinkt het geschreeuw van de mannen op de schepen, het klapperen van de zeilen en het gekrijs van de meeuwen. Een spitse kerktoren, stadswallen met torentjes naast de poorten en op het water masten en zeilen van vooral de kleinere vissersboten. Schepen met gebolde zeilen in allerlei formaten varen de haven in en uit. Aan de rand van de stad staan molens

met vier wicken. Leib draait zich naar haar toe en ze ziet zijn mond bewegen, maar de wind blaast de woorden weg.

Zodra het schip binnen de bakens van de haven laveert, heeft de wind geen vrij spel meer en meteen komt het in een rustige gang. Een van de zeematen schiet voor haar langs om het gestreken zeil vast te zetten en roept: ‘Dit is toch een machtig mooi uitzicht.’

Als hij klaar is komt hij naar hen toe. ‘Jullie gaan naar Franeker?’

Leib knikt. ‘Halma heeft een zetter nodig.’

‘Arme drommel,’ plaagt de zeemaat, ‘ik zou het daar nog geen dag volhouden en mensen zoals jij komen binnen een paar uur gillend naar Harlingen rennen.’

Leib werpt een snelle blik op haar, maar zegt niets. Ze buigt zich iets voorover, negeert zijn waarschuwend blik en vraagt aan de zeemaat: ‘Waarom zeg je dat?’

Leib grijpt haar pols vast en drukt zijn vingers in haar vlees. De zeemaat lijkt er niets van te merken. Zijn ogen gaan keurend langs de schepen in de haven. ‘Franeker zit vol met Oranjegezinden en gereformeerden met allerlei regels, mensen die anders zijn krijgen niet veel ruimte. Pas maar op.’ Hij buigt zich naar haar toe. ‘Er is ook een bende die het voorzien heeft op het kostbare goed van de hoogleraren en andere rijke stinkerds.’ Hij kijkt naar Leib. ‘Ik zou de grendel op de deur houden.’

Dan worden er wat bevelen geblaft en is hij weg. Leib ontwijkt haar blik. Zetters verdienen goed. Op de eigenaar na zijn ze de bestbetaalde kracht in de drukkerij. De wind waait in haar gezicht en ze stopt een losgeraakte pluk haar achter haar oor. Ze moet terug naar Mokum en hij moet mee. ‘Leib...’

‘Zwijg.’ Zijn stem klinkt schor.

Ze balt haar vuisten in haar schoot. Als ze overeind wil komen, duwt hij haar terug. ‘Hier blijven, anders loop je in de weg.’

Ze duwt de schipper net de munten in zijn handen als Leib met de laatste bagage uit het ruim klimt. Hij kijkt haar onderzoekend aan, een blik die ze te vaak ziet en maakt dat ze hem gaat helpen.

‘Wat deed je daar met die schipper?’

Ze haalt haar schouders op. ‘Niets.’

De zeemaat die het nog geen dag in Franeker zou volhouden, loopt langs. ‘Waar ligt de trekschuit naar Leeuwarden?’ vraagt Leib aan hem.

De zeemaat wijst. ‘Bij de Blauwe Trappen.’

Trekschuit? Bezorgd vraagt ze zich af hoe ver Franeker is vanaf Harlingen. Als ze het kunnen lopen, kost het niks. De kaag glijdt door de Zuiderhaven. Ook al is de haven van Harlingen klein vergeleken bij die van Amsterdam, de geluiden zijn dezelfde. Als ze langs een statig gebouw komen, zegt Leib: ‘Dat is vast de Admiraliteit van Friesland, Auke Stellingwerf en Tjerk Hiddes komen hiervandaan.’

Beide mannen waren luitenant-admiralen, zoveel weet ze wel. Ze waren gesneuveld in een van de vele oorlogen met de Engelsen op zee. Leib kijkt bewonderend om zich heen en ze wendt zich van hem af. Een zeemaat springt op de kade, vangt de tros op die hem wordt toegegooid en slaat hem om de meerpaal. Even later wordt de loopplank uitgelegd.

De vaste grond onder haar voeten voelt vreemd. In de lucht hangt de geur van hete teer. De kruiers staan al klaar om de valiezen op hun karren te tillen.

‘Waar moet-ie heen?’ broemt een van de kruiers. Hij bukt zich en rukt aan de handgreep.

‘Voorzichtig,’ zegt ze snel.

De man kijkt haar geërgerd aan en samen met Leib tilt hij het valies op de kar. Ze voelt de dreun in haar lichaam als de koffer op de kar landt en denkt aan de salamander. Ze hijst haar tas om haar schouder en volgt Leib en de kruier naar de Blauwe

Trappen. Schreeuwende mannen binden op het water drijvende boomstammen aan elkaar, sjouwers met kromgegroeide ruggen ontdoen de ene schuit van tonnen met zout en laden een andere vol met bakstenen. Een kist wordt met een katrol uit het ruim gehesen en ze doet een stap opzij zodat ze er niet onderdoor loopt. Er klinken verschillende talen, ze herkent ze niet allemaal. Vanaf een scheepswerf klinkt het geklop van hamers.

Leib houdt in en wijst: ‘Kijk!’

Aan de kade ligt een tweedeks oorlogsschip, met drie masten en gesloten geschutpoorten.

‘Weet je nog van de *Vrijheid*, dat was nog eens een schip.’

Zwijgend staat ze naast hem. Ze waren een paar jaar getrouwd toen ze de tewaterlating van de *Vrijheid* meemaakte, een van de grootste oorlogsschepen die is gebouwd. Zolang ze Leib kent, loopt hij al warm voor allerhande schepen en de onbekende landen en streken waar ze naartoe gaan. Als zijn vader geen zetter was geweest, had hij allang op een van de VOC-schepen gezeten. Tijdens de tewaterlating was het een drukte van jewelste op de kade, maar ze hadden een goede plek. Ze stonden vlak bij het scheepsmagazijn, een groot gebouw van vier verdiepingen. Niet eerder had ze een vaartuig van die omvang gezien, een driedekker van 170 voet lang en bemand door meer dan vijfhonderd mensen. Hinda had haar been vastgehouden totdat Leib haar op zijn schouders had gezet. Zij had hun zoon Doron van ruim drie op de arm. Toen was hij nog vol leven geweest. Zijn donkere ogen straalden toen het grote schip van de helling begon te schuiven en hij wiebelde uitbundig. Hij had geschaterd toen de hoge golven die het schip veroorzaakte over de kade sloegen. Even wil ze terug naar dat moment, naar die kleine, plakkerige handen van Doron om haar hals. ‘Geschenk’ betekende zijn naam, maar geschenken kunnen zomaar worden teruggenomen.

‘Hier moet het zijn,’ zegt hij.

Ze staan bij een stenen trap met een blauwe gloed die uit de gracht naar de kade klimt. Ook hier lopen sjouwers met gekromde ruggen af en aan om tonnen van een schip te laden. Als een wagen vlak langs haar rijdt, stapt ze snel opzij. Het wiel glinstert van de visschubben en de indringende lucht van de vismarkt waait haar tegemoet. Ze draait zich om en zoekt de kaag die haar hier heeft gebracht, maar in alle bedrijvigheid ziet ze hem niet meer. Het gevoel afgesneden te zijn van haar stad overvalt haar en ze heeft moeite met ademen. De schipper weet wie ze is en dat ze uit Mokum komt, misschien kan ze nu nog terug. Ze ziet Leibs rug, zijn hoofd dat draait om alles te bekijken, zijn hand die zijn hoed vasthoudt zodat hij niet afwaait en zijn keppeltje te zien is.

Plotseling keert ze om. Ze moet terug naar haar huis aan de Amstel. Steeds sneller gaat ze lopen en ze moet zich beheersen om de mensen die haar voor de voeten lopen niet aan de kant te duwen. Achter zich hoort ze geschreeuw. Als ze opzij moet stappen voor een handkar van een straatventer, pakt Leib haar bij haar bovenarm. ‘Waar ga jij heen?’

Ze probeert zich los te trekken, maar zijn greep verstevigt. ‘Terug.’

Hij begint te lachen en ze heeft zin om hem te slaan. Dan wordt hij boos. ‘Doe niet zo *narrisy*. Er gaat geen veer meer vandaag. Of wil je hier blijven en als een bedelende *sylemazzel* op straat slapen? Ze zullen je opsluiten.’

Ze kan geen kant op. Hij is tenslotte de enige met reispapieren. Ze moet zorgen dat hij mee terugreist. Ze rukt zich los, wil schreeuwen en huilen. Hij probeert haar weer vast te pakken, maar ze ontwijkt hem en bijt hem toe: ‘Loop maar, ik kom achter je aan.’

‘Ik dacht het niet,’ grauwt hij en hij duwt haar voor zich uit.
‘Ik ga niet weer achter je aan rennen.’

‘Dan doe je dat toch niet?’ snauwt ze.

Even later zoekt ze een plek op de trekschuit naar Franeker en gaat ze op de lange bank zitten. In de schaduw, buiten het bereik van de zon die inmiddels aan kracht heeft gewonnen. Tegenover haar zitten al twee andere passagiers, een man met een hoed en een blonde jongen. Het verbaast haar dat ze een goedkope plek onder het zeil hebben gekozen en niet in de houten hut hebben plaatsgenomen, want de donkere kleren van de man getuigen van welstand en hij heeft een kostbare pauwenveer achter de band van zijn hoed gestoken. In tegenstelling tot andere mannen draagt hij geen pruik. Zijn donkerblonde krullen glanzen in de zon. Het zweet glinstert op zijn voorhoofd. De sjerp over zijn borst is rijk geborduurd. De gespen op zijn gehakte schoenen lijken van zilver en zijn fraai bewerkt. Er is iets aan die man, maar ze kan er niet de vinger op leggen. Als haar blik weer naar zijn gezicht dwaalt, merkt ze dat hij haar zit te bekijken. Ze staart in zijn groenblauwe ogen en verstart. Hij glimlacht even en raakt met zijn vingers zijn hoed aan, als een groet. Nauwelijks merkbaar knikt ze terug en kijkt dan snel de andere kant op. Ze schaamt zich dat ze hem zo aandachtig heeft bekeken, wat zal hij van haar denken?

‘Wanneer vertrekken we?’ vraagt de man aan de schipper. Zijn stem verraadt dat hij niet van hier is.

De schipper rochelt en spuwt de fluim in het water, alsof hij duidelijk wil maken dat hij niet onder de indruk is van de verschijning van zijn passagier. ‘Ik wacht nog op vracht voor de markt,’ antwoordt hij kortaf.

Ze trekt haar mantel recht en balt haar vuist om de stof. Hier zit ze dan, gevangen op deze vervloekte schuit. Om haar

gedachten af te leiden, kijkt ze naar de bedrijvigheid op de kade. Ze probeert zich de vormen van de huizen in te prenten zodat ze weet hoe ze terug moet lopen naar het veer naar Mokum. De huizen staan schouder aan schouder langs de gracht, sommige buigen iets naar voren, net als thuis. Opgeschoten jongens rennen tussen de mensen door. Als er een man voorbijloopt met een baard en een lange donkere jas, zo een als Leib in Mokum ook droeg, rekt ze haar hals. Hij ziet het ook, stoot haar aan. 'Jij blijft hier.' Dan haast hij zich uit het schip, naar de man. Even later zijn ze in gesprek, maar Leib kijkt steeds even naar haar, om zeker te weten dat ze nog op haar plek zit. Ook in Harlingen zijn dus joden.

De schipper bekijkt haar aandachtig en zegt: 'Ze verkopen hier ook koosjer eten. U hebt nog tijd voor we vertrekken, maar dan moet u wel snel zijn.'

Ze mompelt een zacht bedankje en schuift ongemakkelijk op de bank. Schichtig kijkt ze naar de man met de brede hoed, maar die zit te knikkebollen. Als Leib nog lang blijft praten weet straks iedereen nog voor ze in Franeker zijn dat ze joods zijn. Ze voelt zich misselijk. Steeds opnieuw probeert ze te bedenken hoe ze terug moet komen, haar hoofd tolt. Misschien kan ze Sibylla schrijven en vragen of ze haar nieuwe reisdocumenten stuurt. Ze houdt zichzelf voor dat ze vast een manier vindt en dat zij binnenkort weer veilig en wel in Mokum is.

'We vertrekken!' roept de trekschipper.

Snel klautert Leib weer aan boord. 'Dat was de *souchet* van Harlingen,' vertelt hij.

'Zachtjes,' sist ze. Vanuit haar ooghoek ziet ze de man tegenover haar naar hen kijken. De schipper boomt de schuit door de gracht en ze glijden door de stad. De weeë vislucht wordt vervangen door een zware geur van hop en gist. Als ze door de

Franeker Pijp zijn gegleden, wacht daar de trekschuitjager, een jongen met een paard. Het touw aan de top van de mast wordt door de schipper aan het dier vastgemaakt.

Leib buigt zich naar haar toe en fluistert zo zacht dat alleen zij het kan horen: ‘Hij heeft ons uitgenodigd om de grote feesten met zijn familie te vieren. Hier is een kleine gemeenschap, ze komen samen bij iemand thuis. Ik zal proberen of we daar *Soekes* kunnen vieren.’

Ze kan zich niet voorstellen ooit ergens anders dan in Mokum *Soekes* te vieren en antwoordt korzelig: ‘Dat zal die goj Halma vast goedvinden.’

Hij reageert niet. Ze weet niet hoe ze snel weer terug kan keren naar Mokum en kan alleen maar denken aan wat ze heeft achtergelaten. Het scharminkel van een paard brengt het schip in beweging en voor haar geestesoog verschijnt een veroordeelde, bij wie aan elke hand en voet een paard wordt gebonden. Vier ruiters jagen elk hun beest een andere kant op en de arme drommel wordt uiteengereten.

Het magere paard sjokt over het pad langs de vaart Harlingen uit. Met Harlingen laten ze de stedelijke stank van het water achter zich. Ze komen langs een scheepshelling, langs kalkovens die met hun lange pijpen naar de hemel wijzen, langs steenbakkerijen. Maar dan sterven de geluiden van mens en arbeid weg en klinkt het gesnater van eenden en het geroep van kwartels vanuit het hoge gras op de oevers. Leib zit aan de rand van de overdekking en kijkt om zich heen. Als hij zich naar haar toekeert, sluit ze snel haar ogen. Haar hoofd rust tegen het zeil dat warm is van de zon. Ze heeft nog steeds hoofdpijn en het felle licht maakt het niet beter. Het water weerkaatst de zonnestrallen en lijkt op een golvende deken van diamanten. Ze denkt aan haar vader die zijn leven lang diamanten uit de Oost heeft bewerkt, aan moeder die haar leerde de grote schijf aan te drijven die de

stenen slijpt. Als de diamanten bij hen kwamen waren ze dof en bobbelig, maar als de afnemers ze kwamen halen, waren ze doorschijnend en glad en schitterden ze als de sterren die *Hasjeem* aan de blauwzwarte hemel heeft gezet. Elke stap die het paard zet, verwijdert haar verder van Mokum.

Een meeslepende roman over een moedige vrouw die moet zien te overleven in een vijandige omgeving

Door schulden van haar man Leib komt de Amsterdamse Jael tegen haar wil in het onbekende Franeker van 1710 terecht, waar zij en Leib hun joodse identiteit moeten verbergen. Jael kan niet aarden in Franeker en wil maar één ding: terugkeren naar Amsterdam, waar ze werkte in het botanisch atelier van de beroemde Maria Sibylla Merian.

Maar haar man Leib kan zich niet meer in Amsterdam vertonen en als vrouw alleen blijkt het voor Jael onmogelijk om terug te reizen. De Zuiderzee wordt haar vijand, het atelier is verder weg dan ooit. Haar opdracht om voor Sibylla een zeldzame rups te vinden, houdt Jael op de been, ook wanneer alles en iedereen haar tegenwerkt.

Jeanine de Vries (1979) woont en werkt in Friesland. Ze deed onderzoek naar de joodse gemeenschap in het Amsterdam van de achttiende eeuw en verdiepte zich voor deze roman in de geschiedenis van het botanisch atelier van Maria Sibylla Merian.

ISBN 978 90 239 6086 7 | NUR 301

9 789023 960867